

Vormen en indelingen van agressie

- 2.1 Inleiding – 10**
- 2.2 Veelgebruikte indelingen – 10**
- 2.3 Enkele belangrijke vormen van agressie nader bezien – 11**
  - 2.3.1 Fysieke agressie – 12
  - 2.3.2 Relationele agressie – 13
  - 2.3.3 Reactieve agressie – 14
  - 2.3.4 Proactieve agressie – 14
  - 2.3.5 Reactieve en proactieve agressie samen bekeken – 14
- 2.4 Veranderingen in agressief gedrag – 15**
- 2.5 Aanleidingen tot agressie – 16**

2.1 Inleiding

Er zijn weinig begrippen waar zo veel onderzoek naar is verricht als agressie. Dat betekent overigens niet dat het steeds over hetzelfde fenomeen gaat. Agressie kan zich in verschillende vormen uiten. Onderzoekers naar agressie hebben het niet zelden over verschillende vormen. Waar de één bijvoorbeeld openlijke agressie onderzoekt, richt de ander de aandacht op bedekte vormen van agressie.

In de loop der jaren zijn meerdere vormen van agressie onderscheiden. Er zijn ook diverse indelingen gemaakt. Daartussen bestaat vaak overlap. Uit dit korte overzicht blijkt tevens hoe veelzijdig het fenomeen agressie is. Aan de belangrijkste vormen van agressie besteden we extra aandacht

2.2 Veelgebruikte indelingen

■ Fysieke en verbale agressie

Dit al eerder genoemde onderscheid maakt duidelijk dat agressie zich zowel lichamelijk als verbaal kan uiten. In het eerste geval gaat het om agressie waarbij fysieke kracht wordt gebruikt om een ander kind lichamelijk te treffen. Deze vorm van agressie kan variëren van een klap in het gezicht tot het toebrengen van ernstig en soms dodelijk lichamelijk letsel. Verbale vormen van agressie hebben betrekking op een ander scala aan gedragingen. Het kan gaan om het (met de dood) bedreigen en onder druk zetten van leeftijdgenoten, maar het kan ook betrekking hebben op pesten, uitjouwen en beledigen.

■ Openlijke en bedekte agressie

Openlijke agressie is duidelijk zichtbaar en hoorbaar en kan zowel fysiek (slaan) als psychisch (schelden) van aard zijn. Kenmerkend voor dit agressieve gedrag is de openlijke confrontatie met en aanval op het slachtoffer. Hier wordt ook wel gesproken van manifeste agressie.

Bedeekte agressie heeft betrekking op gedrag dat niet direct als agressie wordt onderkend maar wel degelijk de bedoeling heeft de ander schade te berokkenen. Bekende voorbeelden zijn het buitensluiten van een bepaald kind, kwaad spreken over de ander en de groep opzetten tegen een bepaalde jongen of meisje. Dit wordt ook wel relationele agressie genoemd.

Tot bedekte agressie worden gedragingen gerekend als hardnekkig liegen en aanhoudend tegendraads gedrag. Het betreft hier latente agressie tegen de ouders of tegen de leerkracht. Het kan ook gaan om agressie tegen de maatschappij die zich dan uit in diefstal en vandalisme.

■ Incidentele en structurele agressie

Waar incidentele agressie nu en dan plaatsvindt, staat structurele of chronische agressie niet op zichzelf, maar is er sprake van een ingeslepen gedragspatroon. In het eerste geval is de agressie sterk gebonden aan de situatie waarin het kind terecht is gekomen. Als een kind voortdurend wordt gejeugd en gesard, kan het komen tot een heftige agressieve reactie. Agressie is hier een eenmalige uitschieter en wordt ook wel omschreven als reactieve

agressie. Dit in tegenstelling tot chronische of structurele agressie. In dat geval is agressie min of meer een gewoonte geworden in de omgang met leeftijdgenoten. Agressie is dan een permanent deel van het gedrag.

■ **Agressie gericht op personen en op zaken**

De agressie kan zich niet alleen op verschillende manieren uiten, maar kan ook gericht zijn op verschillende doelen. Het bekendst is de agressie tegen personen. De agressie kan zich echter ook richten op de eigen persoon. Zo kan een jongere zichzelf uitschelden, kleineren en minachten, maar kan hij ook spullen van zichzelf vernielen of zichzelf op verschillende manieren kwetsuren toebrengen. Dat laatste staat bekend als automutilatie.

Behalve personen kunnen ook materiële objecten het doel van agressie zijn. Het bekendst zijn het vernielen van andermans eigendommen, zoals fiets of auto, en het beschadigen van openbaar bezit, zoals het bekladden van gebouwen en het vernielen van bushokjes. De laatste vorm van agressie staat bekend als vandalisme.

■ **Individuele en groepsagressie**

Agressie heeft meestal betrekking op agressief gedrag van één persoon. Er zijn echter ook vormen van agressie die zich afspelen in groeps- of collectief verband. We wijzen op twee bekende vormen.

Dat betreft ten eerste het voetbalvandalisme of supportersgeweld. Dit vindt plaats in grote massa's waarbinnen een kleine groep jongeren zich agressief gedraagt. Zij identificeren zich in hoge mate met hun club en beschouwen iedereen die niet tot de club behoort als een vijand. Deze harde kern zorgt vaak voor rellen en vernielingen.

Een tweede voorbeeld van agressie in groepsverband vormen de jeugdbendes. Kenmerkend voor deze bendes is dat zij duidelijk zijn opgezet met de bedoeling om zo nodig agressie te gebruiken om hun beoogde buit te bemachtigen.

■ **Reactieve en proactieve agressie**

Het gaat hier om ongecontroleerde en gecontroleerde agressie van respectievelijk heet-hoofdige en koelbloedige jeugdigen. Reactieve agressie verwijst naar agressie als reactie op een bedreigende, provocerende of frustrerende situatie. Deze reactie kan zowel fysiek als verbaal zijn en zowel openlijk als bedekt. Kenmerkend is het reactieve en impulsieve karakter van deze vorm van agressie.

Als agressie wordt gebruikt om bepaalde doelen te bereiken, is er sprake van proactieve agressie, ook wel omschreven als instrumentele agressie. Hier kan zowel fysieke als verbale agressie aan de orde zijn en kan het gaan om zowel openlijke als bedekte vormen. Typerend voor deze vorm van agressie is het weloverwogen, doordachte en doelgerichte handelen.

2.3 Enkele belangrijke vormen van agressie nader bezien

In deze paragraaf gaan we nader in op enkele veelvoorkomende agressieve gedragingen. In de literatuur komen de hier te noemen agressiebeelden veelvuldig voor.

2.3.1 Fysieke agressie

Deze vorm van agressie is het bekendst omdat hij direct opvalt. Dit is ook de vorm van agressie waar de meeste mensen aan denken als het over agressie gaat. Als ouders en leerkrachten het over agressie hebben, bedoelen ze bijna altijd fysieke agressie. Het valt immers meer op als het ene kind het andere een klap geeft dan wanneer een kind een ander uitscheldt. Dat fysieke agressie het meest opvalt, wil echter niet zeggen dat het ook het meest voorkomt.

De eerste wetenschappelijke onderzoeken naar agressie richtten zich op fysieke agressie. Dat was geen toeval omdat fysieke agressie niet alleen concreet waarneembaar is, maar ook veel onheil kan aanrichten en de onderlinge verhoudingen zowel in het gezin als op school ernstig kan verstoren. Maar nog belangrijker redenen voor intensief onderzoek naar fysieke agressie zijn de steeds duidelijkere aanwijzingen dat fysiek agressieve kinderen een grotere kans lopen om later verzeild te raken in uiteenlopende probleemgedragingen. Dat begint al op school. Fysiek agressieve kinderen laten daar meer gedragsproblemen zien, terwijl ook hun leerprestaties ver onder de maat blijven. Ze spijbelen veel, worden herhaaldelijk van school gestuurd en eindigen hun schoolcarrière dikwijls zonder een diploma te halen. Dit sombere beeld blijft bestaan nadat zij de school hebben verlaten. Deze aanhoudend agressieve jongeren zijn vaker werkloos, raken meer betrokken bij vechtpartijen, vertonen delinquent gedrag, gebruiken drugs en roken en drinken te veel. Als volwassenen raken zij eerder verzeild in de criminaliteit, strandt hun huwelijk eerder en komen zij vaker tot mishandeling.

Kortom, kinderen met chronisch fysiek agressief gedrag lopen ernstig gevaar om bij het ouder worden in tal van problemen terecht te komen en hun leven te zien vastlopen. Om die reden is het van groot belang deze kinderen vroegtijdig op te sporen.

Maar de meeste jonge kinderen zijn toch wel eens agressief? Het komt toch herhaaldelijk voor dat kinderen elkaar wegduwen, speelgoed van elkaar afpakken of een tik uitdelen? Dat is inderdaad het geval. Fysieke agressie komt bij jonge kinderen veel voor. Onderzoeken tonen dat aan. Achenbach (1992) meldde destijds dat van de twee- en driejarige kinderen 54% van de meisjes en 67% van de jongens zich de voorbije twee maanden wel eens fysiek agressief heeft gedragen. Ook in het meer recente onderzoek van Alink (2006) komen vergelijkbare percentages naar voren. De onderzoekster stelde vast dat 50% van de éénjarige kinderen, 77% van de tweejarigen en 73% van de driejarigen zich de voorbije twee maanden agressief had gedragen.

Op het eerste gezicht lijkt het te gaan om alarmerend hoge cijfers. De hier gesignaleerde agressie moet echter worden gezien in het licht van de zeer jonge leeftijd. Agressie heeft hier een geheel andere inhoud dan agressie op latere leeftijd.

De percentages hebben bovendien betrekking op zowel incidentele als structurele agressie. Als we alleen kijken naar kinderen die zich aanhoudend of chronisch agressief gedragen, ontstaan er geheel andere prevalentiecijfers. Dan blijkt gemiddeld ongeveer 10% van de jonge kinderen aanhoudend agressief, en zij blijven vaak ook agressief. Bij de meeste kinderen die zich matig agressief hebben gedragen, verdwijnt dit fysiek agressieve gedrag. Op het moment dat de kinderen naar de basisschool gaan, hebben ze merendeels afgeleerd om zich fysiek agressief te gedragen. De afname gaat bij de een sneller dan bij de

ander, maar gemiddeld nemen de meeste kinderen tussen twee en acht jaar afstand van hun fysiek agressieve gedragingen, voor zover zij die hadden. Dat neemt niet weg dat een deel van de jeugdigen zich af en toe fysiek agressief kan blijven gedragen. Na het vijftiende levensjaar neemt ook bij deze groep fysiek agressief gedrag evident af.

2.3.2 Relationale agressie

Deze vorm van agressie is pas veel later in beeld gekomen dan fysieke agressie. Lange tijd is het bestaan van relationele agressie niet onderkend. Fleshbach (1969) is in feite de eerste onderzoeker die op het verschijnsel van relationele agressie wees. Zij nam via systematische observaties waar hoe kinderen (vooral meisjes) te werk gaan om iemand die zij niet mogen op slinkse wijze buiten de groep te manoeuvreren. Het heeft daarna nog bijna twintig jaar geduurd voordat er werkelijk (wetenschappelijke) aandacht kwam voor het verschijnsel relationele agressie. Die kwam er eerst in Amerika en later ook in andere landen. Vooral in de Verenigde Staten bestaat voor dit onderwerp veel belangstelling en wordt daarover regelmatig gepubliceerd in zowel vakbladen als populaire tijdschriften.

Relationele agressie – ook wel omschreven als sociale agressie – is een belangrijke vorm van agressie waarbij via manipulatie andere kinderen buiten de groep worden gezet en hen opzettelijk leed wordt toegebracht. Dat houdt in dat bepaalde kinderen in diskrediet worden gebracht, worden genegeerd of geïsoleerd, bijvoorbeeld door:

- roddels over hen te verspreiden;
- ze niet meer uit te nodigen voor een verjaardag;
- kwaad over hen te spreken en leugens over hen te verspreiden;
- andere kinderen onder druk te zetten om niet meer met hen om te gaan.

Maar niet alleen roddels en verdachtmakingen worden in de strijd geworpen, ook via de lichaamstaal kan tot uitdrukking komen dat de ander onbetrouwbaar is of niet deugt.

Relationele agressie is ook wel onderscheiden in een directe en indirecte vorm. In het eerste geval is er sprake van een confrontatie met het slachtoffer. De daders geven daarbij openlijk blijk van hun bedoelingen om de ander buiten de groep te houden of uit de groep te stoten door hatelijke of snierende opmerkingen te maken. Hier is de agressor bekend. In het tweede geval blijft de agressor buiten beeld en worden achter de rug van het kind om onware en negatieve verhalen verspreid.

Relationele agressie komt veel meer voor dan fysieke agressie. Aan het einde van de basisschoolperiode en gedurende de eerste jaren in het voortgezet onderwijs is een duidelijke stijging waar te nemen van relationele agressie. De piek ligt rond het veertiende levensjaar. Daarna neemt ook de relationele agressie duidelijk af (Karriker-Jaffe, Foshee, Ennett & Suchindrin, 2008).

Ten onrechte wordt relationele agressie vaak gebagatelliseerd en gezien als iets dat erbij hoort. Opmerkingen als 'zo erg is het niet', 'zo zijn kinderen nu eenmaal', 'het hoort erbij' en 'het gaat vanzelf weer over' zijn daarvan duidelijke voorbeelden. Relationele agressie wordt sterk onderschat. De aandacht voor slachtoffers van fysieke agressie is nog altijd veel groter dan de zorg om kinderen en jongeren die het slachtoffer zijn van relationele agressie.

2 Jeugdigen kunnen erg lijden onder de gevolgen van relationele agressie. Dat is zeker het geval als de relationele agressie intensief en langdurig is. Wie vanaf de kleuterklas tot in het voortgezet onderwijs slachtoffer is van relationele agressie, loopt grote risico's op het ontwikkelen van probleemgedrag, met name op geïnternaliseerde problemen zoals eenzaamheid, depressie en een beschadigd zelfbeeld. Relationele agressie verdient meer aandacht. Om met Underwood, Galen en Paquette (2001) te spreken: het is belangrijk 'to understand broken hearts as well as broken bones'.

2.3.3 Reactieve agressie

Reactief agressieve kinderen zijn heetgebakerd en worden bij het minste of geringste kwaad. Zij voelen zich snel aangevallen en reageren onmiddellijk met agressie door te slaan of te schelden. Reactief agressieve kinderen zijn impulsief en laten zich niet weerhouden door de mogelijke consequenties van hun gedrag. Daar denken ze niet over na.

Typerend voor jeugdigen met reactieve agressie is onder meer:

- andere kinderen die hen per ongeluk hebben aangeraakt, wegduwen of slaan;
- agressief worden als iemand het niet met hen eens is;
- agressief reageren als iemand hen plaagt of iets van hen afpakt;
- anderen de schuld geven voor wat ze zelf fout hebben gedaan.

2.3.4 Proactieve agressie

Deze kinderen zijn vaak koelbloedig, kennen weinig angst en gebruiken agressie om hun eigen doelen na te streven. Deze agressie is dus geen reactie op een provocatie van anderen, maar wordt aangewend ten eigen bate.

Kenmerkende gedragingen voor jeugdigen met proactieve agressie zijn onder meer:

- fysieke kracht gebruiken om anderen te domineren;
- andere kinderen onder druk zetten om iets te krijgen;
- andere kinderen dreigen of pesten om hun zin te krijgen;
- andere kinderen aanmoedigen om een bepaald kind uit de groep te zetten.

2.3.5 Reactieve en proactieve agressie samen bekijken

Hoewel het hier om twee duidelijk te onderscheiden vormen van agressie gaat, blijkt dat ongeveer de helft van de agressieve kinderen zowel proactief als reactief agressief is, een derde is alleen reactief agressief en circa 15% gedraagt zich alleen proactief (Brendgen, Vitario, Boivin, Dionne & Pêrusse, 2006).

De samenhang tussen reactieve en proactieve agressie is dus groot. Ook de problemen die proactief en reactief agressieve jeugdigen geven komen sterk met elkaar overeen.

In het meta-onderzoek van Card en Little (2006) waarin bijna 150 boeken, hoofdstukken uit boeken en artikelen over dit onderwerp onder de loep zijn genomen, is vastgesteld

dat de volgende zes categorieën probleemgedragingen samenhangen met zowel reactieve als proactieve agressie:

- internaliserende problemen;
- emotionele disregulatie en hyperactiviteit;
- delinquent gedrag;
- sociometrische status;
- slachtofferschap;
- sociale incompetentie.

Wat blijkt nu bij nadere analyse? Jeugdigen met reactieve agressie zijn vaker het slachtoffer van pesterijen, worden vaker afgewezen door hun leeftijdgenoten en zijn minder sociaal competent. Ook hebben zij een lager zelfbeeld. Verder presteren ze op school slechter dan de proactief agressieve jeugdigen.

Zorgen deze jeugdigen dan niet voor problemen? Jazeker, maar zij geven verhoudingsgewijs minder problemen te zien op de genoemde zes probleemcategorieën, maar nog ruim voldoende om je er zorgen over te maken. Bovendien laten proactief agressieve jeugdigen meer delinquent gedrag zien.

Het blijkt verder dat veel meer jongens dan meisjes reactief agressief zijn. Jongens zijn meer geneigd agressief te reageren op frustraties, tegenslagen, provocaties en andere onaangename of bedreigende situaties. Meisjes hebben dat minder.

2.4 Veranderingen in agressief gedrag

Zoals eerder is opgemerkt zijn de meeste jonge kinderen wel eens agressief. Zij zijn aanvankelijk nog niet zo gevormd, dat zij hun agressie onder controle hebben. Botsingen op jonge leeftijd helpen kinderen om te leren hoe zij ook zonder agressie met elkaar kunnen omgaan. Deze conflicten vormen in feite oefenstof om te zoeken naar betere en effectievere manieren om contacten te onderhouden met leeftijdgenoten. Bij het ouder worden leren kinderen hun agressie meer en meer te bedwingen. Zo leren kinderen hun energie meer constructief in te zetten voor het ontwikkelen van sociale vaardigheden.

Bij het ouder worden neemt de agressie niet alleen af, ook de vorm verandert. In **■** tabel 2.1 staan enkele aspecten van agressie die tijdens de ontwikkeling van kinderen aan verandering onderhevig zijn.

Het behoort tot de normale ontwikkelingsgang dat de agressie met het ouder worden duidelijk afneemt, maar ook dat ze van karakter verandert. Hier merken we op dat met het ouder worden de jeugdigen hun potenties meer ontwikkelen en daardoor niet alleen andere vormen van agressie gebruiken, maar daar ook intensiever gebruik van kunnen maken. Zo kan verbale agressie bij oudere kinderen heftiger en veelvormiger zijn dan bij jongere kinderen.

Overigens betekent verandering in agressief gedrag niet dat er met het ouder worden geen fysieke, confronterende en openlijke agressie meer voorkomt. Vooral jeugdigen die chronisch agressief zijn, zullen van deze vormen gebruik blijven maken. En dat ook intensiever doen.

■ Tabel 2.1   Veranderingen in agressie tijdens de ontwikkeling van kinderen.

aspecten	jonge kinderen	oudere jeugd
vormen	fysiek	verbaal
	openlijk	bedekt
	confronterend	indirect
doel	gericht op verkrijgen en beschermen van bezit	gericht op handhaven en beschermen van zichzelf
omstandigheden	agressie ten gevolge van eisen van de omgeving	agressie ten gevolge van bedreigende situaties

2.5   **Aanleidingen tot agressie**

Agressie komt zelden uit de lucht vallen. Er is altijd een aanleiding, direct of indirect. Het zijn voorvallen en ervaringen zoals een klap, grote mond, belediging, bedreiging of afwijzing. Zij triggeren vaak het agressieve gedrag en gaan gepaard met uiteenlopende emoties, zoals angst, liefde, teleurstelling, bedreiging, afgunst, verdriet, haat, vertrouwen en loyaliteit.

- Agressief gedrag kan bij kinderen of jongeren bijvoorbeeld worden getriggerd doordat:
- zij zich in het nauw gedreven voelen;
  - iemand hun mobieltje wil stelen;
  - hun positie in het voetbalteam wordt bedreigd;
  - iemand almaar voor hun voeten blijft lopen;
  - een vriend(in) hen de bons heeft gegeven;
  - iemand voortdurend kritiek heeft op hun gedrag of prestaties.

Niet iedereen zal op dezelfde agressieve wijze reageren. Om te beginnen zal de één direct reageren en de ander later. En waar de één met fysieke agressie reageert, zal een ander voor een vorm van relationele agressie kiezen. Verder kan de reactie heel heftig zijn of matig. Dat zal van persoon tot persoon en van situatie tot situatie verschillen. Daarin spelen meerdere factoren een rol, zoals in de loop van dit boek duidelijk zal worden.

<http://www.springer.com/978-90-368-0634-3>

Agressie bij kinderen

van der Ploeg, J.

2014, VI, 237 p. 5 illus., Softcover

ISBN: 978-90-368-0634-3